

REPORTASJE

Familien inn i fengsel

Øystein Helmikstøl
journalist i Psykologtidsskriftet

Marius Tvinnereim

En fange i Trondheim snakker med familien på en måte som aldri er gjort i et norsk fengsel tidligere.

NYTT INN: En novemberdag i fjor gjennomførte familierapeut Nina Morseth Lauritzen og klinisk sosionom Gunnar Aadde Brevik den første reflekterende samtalen i et norsk fengsel der også pårørende var til stede.

Han har fått dommen og har startet en lang soning i Trondheim fengsel. Utenfor murene er hele familien i krise. De orker ikke å gå på butikken. De føler seg utlevert av avisene, og de føler seg dømt av andre. De beskriver det som å stå alene, helt på bar bakke, mens avisene skriver sitt. De opplever det «som et helvete» å være pårørende. Hvorfor blir de møtt med svar om taushetsplikt når de kontakter politiet, mens de kan lese «slett journalistikk» om saken i avisene dagen etter? Hvorfor får de ikke informasjon i retten eller av politiet, om noe som kan være til støtte for dem? Det er som om de ikke eksisterer.

Historisk

Noe blir bedre. Fangen spør foreldrene og broren (25) om de vil bli med på et opplegg i fengselet som aldri er gjort i Norge før. Han har i en tid hatt såkalte reflekterende samtaler med klinisk sosionom Gunnar Aadde Brevik (66) og en fengselsbetjent.

Nå vil Brevik, sammen med organisasjonen For Fangers Pårørende (FFP), ta det noen steg videre. Han vil ha med den innsattes familie på slike organiserte samtaler.

Sola skinner i Trondheim den tidlige morgenen i november i fjor, når familieterapeut Nina Morseth Lauritzen (46) rusler inn i fengselet for å møte Gunnar Brevik. Sammen skal de gjennomføre den første reflekterende familiesamtalen i et norsk fengsel.

– Jeg håper familien klarer å snakke om noe de syns er vanskelig, og som de ikke har snakket om tidligere, sier Lauritzen til Psykologtidsskriftet på vei inn i fengselet. Dette har de forberedt godt, hun er ikke nervøs.

Også den innsattes familie forteller til Psykologtidsskriftet om hvilke tanker de gjør seg før den første samtalen.

Den innsattes mor (50) er spent, men hun har følt seg trygg helt fra hun kom i kontakt med Gunnar Brevik og Nina Lauritzen. Broren er smått nervøs, men gleder seg på samme tid. Han vet ikke helt hva han har i vente, selv om storebroren på forhånd har snakket varmt om samtalene han har vært med på.

– Det er urovekkende få psykologer som har god nok kunnskap om familiefeltet
Professor Odd Arne Tjersland

Faren (50) i familien har det annerledes. Han var «skitnervøs» og har ikke sovet noe i natt. Han vet ikke hvor de skal gå, eller hvem de skal møte. Han er usikker på fengselsbetjentene også.

– De har jo sin jobb å gjøre.

I halvannen time sitter han sammen med kona, de to sønnene sine, sosionomen Brevik og familieterapeuten Lauritzen og deltar i en samtale der den innsattes far blir hørt for første gang på lenge.

Når Psykologtidsskriftet møter ham en stund etterpå, er noe forandret.

– Etter den første samtalen fløt jeg på en sky, sier faren.

Suksess

To tredjedeler av de innsatte i norske fengsel har en oppvekst preget av ett eller flere alvorlige problem, og tre av ti har vært i kontakt med barnevernet før de er 16 år, ifølge den ti år gamle Faforrapporten *Levekår blant innsatte*. Halvparten har én eller flere kroniske sykdommer. Tre av ti innsatte har i løpet

av fengslingen hatt psykiske problemer som de har ønsket behandling for, og et stort flertall av disse (80 prosent) har bedt om å få slik behandling. Halvparten av dem som ba om behandling fikk det, mens den andre halvparten ikke fikk det. Seks av ti innsatte har rusproblemer. Over halvparten av de innsatte har barn.

40 prosent av innsatte i norske fengsel sier at de ikke har noen å snakke med, ifølge den samme Fafo-rapporten. Nyere forskningsfunn peker i samme retning.

I Trondheim fengsel ble reflekterende samtaler med innsatte tidlig forankret i fengselsledelsen, og de startet med reflekterende samtaler i 2004, inspirert av Kalmar fengsel i Sverige. Der har dette vært et tilbud siden 1990-tallet og fram til 2008. Det var professor i samfunnsmedisin ved Universitetet i Tromsø, psykiater Tom Andersen, som sto for veiledningen av arbeidet i Kalmar. Han jobbet mye sammen med den finske psykologen Jaakko Seikkula.

Tom Andersen «ble i økende grad frustrert over de mange samtaler som føres bak klienters rygg,» skrev Sissel Reichelt i nekrologen om Andersen i 2007. Midt på 80-tallet utviklet han og medarbeidere det reflekterende teamet. Det terapeutiske rommet ble åpnet for stemmer fra alle involverte.

I reflekterende samtaler i fengsel snakker den innsatte med en ansatt, mens en annen ansatt sitter ved siden av og hører på. Den andre ansatte kan innimellom komme med sine refleksjoner. Samtalen er på den innsattes premisser. Den skal ikke være konfronterende. Den skal utfordre akkurat passe. Dette er samtalelederens ansvar.

Reflekterende samtaler er kritisert. Hvordan vet vi at det virker? Virker det i så fall for alle? Vet vi ikke for lite om dette? Noe av dette ble også nevnt i minneordet over Andersen: «Det å stole på evidensbaserte metoder var totalt fremmed for ham, men han utviklet evalueringer der intervjuer av terapeut og klient sammen etter behandlingen var viktige elementer.»

Det finnes noe forskning på reflekterende samtaler i fengsel. Ifølge en evalueringsrapport i 2012 av Kristin Viggan og Tora Landrø ved Høgskolen i Sør-Trøndelag er reflekterende samtaler med innsatte en suksess. Forskerne observerte to samtaler, intervjuet syv innsatte og fem løslatte, og de hadde fokusgruppeintervju med seks fengselsbetjenter. De har også analysert 118 skjemaer med innsattes og ansattes tilbakemeldinger i etterkant av hver samtale.

Organiserte, reflekterende samtaler med innsatte har skapt bedre soningsforhold og bidratt til å bedre de innsattes livsmuligheter, står det i den tydelige konklusjonen fra forskerne. Det er spesielt likeverdigheten i samtaler de legger vekt på. Forskningsrapporten forteller også at samtaler har betydning for sikkerheten i fengselet. De innsatte blir roligere. Flere av de som har jobbet lengst i fengselet, framhever at dette er det beste som har skjedd den tiden de har jobbet der.

Trondheim fengsel har gjennomført over 800 samtaler med innsatte de siste ti årene. Rundt 20 betjenter har deltatt.

Nå går Trondheim fengsel et skritt lenger: De inkluderer pårørende i den organiserte, reflekterende samtalen.

Ny grunnmur

Det er tre avdelinger i Trondheim fengsel. Høysikkerhetsavdelingen med 144 plasser er organisert som et eget fengsel. I tillegg kommer to lavsikkerhetsavdelinger med til sammen 40 plasser.

Trondheim fengsel har strenge sikkerhetstiltak, ifølge flere kilder. Psykologtidsskriftet har snakket med. Kanskje for strenge? Psykologtidsskriftet kommer i hvert fall ikke inn, til tross for at vi har fått grønt lys fra både Gunnar Brevik, Nina Lauritzen, den innsatte og familien hans til å bli med på

en reflekterende familiesamtale. Fengselet sier nei. Løsningen blir å sende spørsmål skriftlig til den innsatte, og «smugle» svarene hans ut.

- *Hva er det viktigste du har fått ut av de reflekterende familiesamtalene?*
- Det å få vite hva familien tenker om soningen, dommen, hvordan deres hverdag er. Det å få se at familien fungerer selv om jeg sitter inne, skriver den innsatte.
- *Hva har vært vanskeligst for deg under samtalene?*
- Å tørre å konfrontere familien.
- *Hva betyr det for deg at familien din vil være med på dette?*
- Absolutt alt. Det er uten tvil denne formen for samtaler som har gitt meg motivasjon til å gjennomføre soningen, gå med hevet hode og glede meg til å komme ut igjen.

SAMTALER: Nina Lauritzen i For Fangers Pårørende og Gunnar Brevik, ansatt i fengselet, har ansvaret for reflekterende familiesamtaler i Trondheim.

Den innsatte forteller i brevet at samtalene har gjort ham mer positiv, og at han har lært seg selv bedre å kjenne. Det har skapt nye måter å se ting på som har ført til større motivasjon til å legge fram tidsplaner. Han har vært innforstått med dommen i lang tid, men skriver at det har lettet hverdagen. Den innsatte framhever kontakten han har fått med familien sin under disse samtalene.

- *Har de endret noe på hva du tenker om familien din?*
- Ja. Det har blitt større takhøyde i familien. Jeg er blitt mer stolt over familien. Tryggere. Trodde familien var en åpen og ærlig familie, men har lagt merke til at alle har hatt behov for dette. Han vil gjerne anbefale denne samtaleformen for alle familier i en krise.
- Man skaper en ny grunnmur som det kan bygges videre på. Han vil gjerne føye til noe på slutten:
- Og ikke minst er jeg takknemlig.

Rehabiliterende

Prosjektet, som så vidt er i gang, er et samarbeid mellom Trondheim fengsel og For Fangers Pårørende (FFP). Det skal ivareta både den innsatte og familien, understreker Nina Lauritzen i FFP.

– Vi mener at familiesamtalene kan virke rehabiliterende og kriminalitetsforebyggende for den innsatte. Samtalene kan virke forebyggende for familiemedlemmene både når det gjelder helse, økonomi, barnas situasjon og for å unngå relasjonsproblemer under og etter soning, sier hun.

Lauritzen mener at kognitiv terapi og andre terapiformer kan være godt og nyttig som individuell terapi, men at endringer som skal hjelpe en hel familie, helst bør skje med hele familien til stede.

– Familien skal ikke bare være til stede for å overvære og forstå endringen som skjer med den innsatte, hele familiesystemet gjennomgår små eller store endringer som familien må «eie». I systemisk teori mener man at et system ofte forsøker å opprettholde en balanse i det som er kjente mønster, selv om disse kan være usunne mønster, sier Lauritzen.

Hun mener det kan være problematisk å endre en del (i dette tilfellet den innsatte) av et system (familien) og sette delen tilbake i systemet, slik det gjøres i individuell terapi.

Dette er én grunn til at det er viktig for hele familien å delta i endringsprosessen, ifølge Lauritzen.

– Det er ofte godt for flere av, kanskje alle, medlemmene i en familie å bli tydeligere overfor de andre familiemedlemmene. I familierterapi gis det tid og mulighet til at alle kan få plass. I mange familier er ikke dette noe de er vant til, sier hun.

Sykmeldinger spart

Psykologtidsskriftet ble invitert med helt fra oppstarten av reflekterende familiesamtaler i Trondheim. Nå møter vi den etnisk norske familien like etter den tredje samtalen i fengselet.

– Det er alltid like godt å komme dit. Det er en mulighet for oss pårørende til å bearbeide det vi har vært igjennom. For oss har det vært en komplisert sorgprosess, sier moren.

– Nå får vi anledning til å bearbeide dette sammen. Det hadde ikke vært bra å sitte hver for oss og prøve å få orden på tankene aleine, sier den innsattes bror.

Han forteller at familien nå er blitt godt kjent med metoden og dem de samtaler med, så praten går lettere.

– I starten var det tyngre. Det var uvant å sitte og høre på de andre uten å kunne avbryte. Vi må vente på vår tur til å snakke. Det har vært krevende og lærerikt.

Ingen blir tvunget til å snakke. Det er mulig å lytte under hele timen.

– Den muligheten har vi ikke benyttet oss av. Vi har behov for å snakke vi, ler broren.

– *Hva har dere behov for å snakke om?*

– Det er så mye. Og det er helt annerledes i en familiesamtale enn på besøksrommet. Det er ikke lett å stille storebroren sin til veggs der. Den tiden vi har sammen utenfor samtalerommet, er for dyrebar til at jeg vil lage dårlig stemning der. Det vonde kan vi snakke om i trygge omgivelser under en familiesamtale, sier broren, som forteller at de tar med seg erfaringer fra familiesamtalene inn på besøksrommet.

Moren var spent første gangen, men hun har hele tiden vært trygg på at Brevik og Lauritzen har hatt full kontroll på det de driver med. Det som er vanskelig å snakke om, er lettere å koste under teppet på besøksrommet enn i samtalerommet, føler hun.

– Under samtalene blir vi presset på en positiv måte til å snakke om den vonde virkeligheten, og vi er trygge på at sønnen vår blir ivaretatt etterpå, sier hun. Og den innsatte kan bli tryggere på at familien nå blir ivaretatt mellom samtalene.

Gunnar Brevik følger opp den innsatte med individuelle samtaler, noe som er en trygghet for foreldrene og broren.

Familiesamtaler sparer samfunnet for penger, mener familien.

- Garantert, sier faren.
- Folk blir sykmeldt for mindre, sier moren.
- Jeg sto egentlig i kø for å få psykologhjelp, men ga opp da jeg fikk vite at det var halvannet års ventetid. Da tenkte jeg at dette skal jeg pinadø klare selv, sier broren. Han har vært sykmeldt, men er nå tilbake i jobb.

Faren tror at alle tre hadde vært sykmeldte i lengre perioder hvis det ikke hadde vært for familiesamtalene.

- Vi ble fanget opp før vi var helt ødelagt, sier moren.

Far kan ikke skryte nok av initiativtakerne.

- For meg er Gunnar Brevik en bauta. Han er en trygghet for meg, og jeg åpner meg mer ettersom han er til stede. Han får fram noe i meg som? jeg ikke får til å forklare, sier faren, som framhever både Nina Lauritzen og Gunnar Breviks brennende engasjement og personlighet.

KRITISK: Professor Odd Arne Tjersland mener at Psykologforeningen i større grad bør utfordre de medisinsk orienterte føringene som blant annet kommer fra Helsedirektoratet.

Ønsker endring

Nå vil bautaen Brevik ha endringer.

– Ja. Denne dialogiske samtaleformen bør kunne brukes med stor nytte i mange kontekster i helse- og sosialomsorgen.

Han har vært ansatt i Trondheim fengsel i ti år, men har vært i Kriminalomsorgen i 35 år. Det han nå har satt i gang sammen med Nina Morseth Lauritzen og For Fangers Pårørende, kan skape interesse også innenfor andre enheter utenfor Trondheim fengsel.

– Erfaringene med reflekterende samtaler i Trondheim fengsel skulle vel tilsi at andre enheter viser litt nysgjerrighet for dette, sier Brevik.

– Innsatte tar ut aggresjon og frustrasjon i samtalene. Dette er lønnsomt sikkerhetsarbeid, noe som blir bekreftet av betjenter i forskningsrapporten fra 2012. Samfunnet vil spare penger, sier Brevik.

Nina Lauritzen i For Fangers Pårørende understreker at det ikke er psykisk sykdom som blir behandlet i en familiesamtale.

– Vi er ikke psykologer, en samtale kan avdekke psykiske problemer, men da må i så fall en psykolog inn i bildet. Den hjelpen kan ikke vi gi.

– *Men ikke alle pårørende er like interessert i familiesamtaler?*

– Nei, det stemmer. Det kan også hende at en innsatt ikke kommer fra en tradisjonell kjernefamilie. Da gjelder det å finne andre som eventuelt kan støtte den innsatte, sier Lauritzen.

Brevik og Lauritzen ønsker at også psykologer vil engasjere seg og delta i familiesamtaler i norske fengsler. Det kan bli en utfordring. Ifølge professor ved Psykologisk institutt i Oslo Odd Arne Tjersland er det urovekkende få psykologer som har god nok kunnskap om familiefeltet.

– Det er betenkelig at det er så dårlig opplæring i familieterapi systemisk tenkning ved lærestedene i psykologi. I Trondheim og Tromsø er det, så langt jeg vet, lite av det. I Bergen er det mer, uten at jeg kjenner omfanget. I Oslo får studentene et 36 timers ferdighetskurs med en bred innføring i teoretiske modeller og intervensjonsmuligheter i arbeid med familiesystemer. Ikke minst får studentene trening i å snakke med flere samtidig. I tillegg får de forelesninger om PMTO (Parent Management Training – Oregonmodellen), MST (multisystemisk terapi) og familieorienterte tiltak ved somatiske og genetisk bestemte lidelser i familien.

Tjersland mener helsefeltet i de siste årene i stadig større grad er blitt individuelt og diagnostisk orientert.

– På 70- og 80-tallet så man på familien som deltakere og støttespillere i terapirommet. I dag er hovedtrenden det individuelle perspektivet, i den forstand at man søker etter forklaringene i individet, etter hva det «har» eller «er», sier Tjersland. Han ønsker flere psykologer som ser individet i kontekst, og som involverer «betydningsfulle andre» i terapi. Tjersland er også kritisk til at Psykologforeningen ikke i større grad utfordrer de medisinske orienterte føringene som blant annet kommer fra Helsedirektoratet.

– *Folk blir sykmeldt for mindre*

Mor til innsatt mener familiesamtaler er en måte for samfunnet å spare penger på

Møte med psykolog

Den innsattes far har dårlig erfaring med psykolog, på bakgrunn av følgende opplevelse:

Før soning var sønnen hos psykolog. Foreldrene opplever sønnen som for syk til å være hos behandleren alene, derfor stiller de opp for å støtte ham på best mulig måte. Det blir ikke gode timer hos psykologen. Familien føler seg avvist. Psykologen opplever som en med størst interesse for sin egen agenda. Den går på tvers av det den dømte og familien er mest opptatt av. Han som skal sone, er klar på at han ønsker å involvere familien i stor grad. Psykologen ser ut til å betrakte familien som et problem. For familien er møtet med psykologen en skremmende opplevelse.

Psykologen på sin side beklager på det sterkeste at familien følte seg avvist, og at de opplevde psykologen som mest interessert i sin egen agenda.

– Jeg er glad for at familien nå føler de får et godt familieterapeutisk tilbud i fengselet. Generelt prøver jeg å gi alle pasientene mine tilbud om å ta med pårørende i behandlingen, dersom de ønsker det, sier psykologen.

Han sier videre til Psykologtidsskriftet at det er vanskelig å svare på en så generell kritikk.

– Jeg vil gjerne tilby at familien kan komme til en oppklarende samtale med meg om dette tema, forutsatt at personen det gjelder, gir et skriftlig samtykke til det.

– Pårørende kan være en hemsko

Psykologtidsskriftet har vært i kontakt med fengselsledere landet rundt. Flere forteller om aktiv involvering av pårørende, for eksempel i nettverkssamtaler. Noen bruker også teorien om reflekterende samtaler, om enn ikke i organiserte former slik som i Trondheim.

Hilde Lundeby er fengselsleder ved Bredtveit og psykolog. Hun kjenner foreløpig ikke til opplegget i Trondheim fengsel, men mener at samtaler med familieterapeut og sosialkonsulent til stede kan være et godt tiltak, både for rehabiliteringen og for ivaretagelsen av innsattes pårørende.

– Det er likevel viktig å vurdere om dette er riktig tiltak, fra sak til sak. Dessverre er det ikke sjelden at pårørende kan være en hemsko i rehabiliteringen. Det er også viktig å se et slikt tiltak i sammenheng med andre rehabiliterende tiltak som settes i gang for den innsatte. Det samme gjelder om tiltaket blir en god ivaretagelse av de pårørende, sier Lundeby.

Det er også viktig at andre samarbeidsinstanser har deltatt i vurderingen av om dette er et godt tiltak, mener hun, både fordi man slik unngår å arbeide dobbelt, eller man iverksetter familiesamtaler i saker hvor dette ikke nødvendigvis er til barns beste, eller andre pårørendes beste.

– I den forbindelse er jeg opptatt av at verken Kriminalomsorgen eller For Fangers Pårørende alltid har god nok kunnskap om familie og familiehistorikk til å vurdere hvem som bør, og hvem som ikke bør, ha tilbud om familie(terapi)samtaler.

Nina Lauritzen i For Fangers Pårørende sier at det selvsagt er viktig at Kriminalomsorgen vurderer gode tiltak opp mot hverandre, men at man på dette feltet ikke har luksusproblemet med at det gjøres dobbelt arbeid. Hun understreker at det blir gjort vurderinger i forkant av familiesamtaler for å vurdere om dette er til deltakernes beste.

– Så lenge fengselet godkjenner deltakerne, er utgangspunktet vårt at foreldrene selv skal vurdere om dette er til barnets beste, sier Lauritzen.

Den innsattes foreldre og bror er samstemte om at familiesamtalene de har hatt i Trondheim fengsel, har gjort livet deres enklere.

– Nå kan vi gå på butikken med hevet hode og senkede skuldre igjen.

VISSTE DU DETTE?

- Hvert år opplever mellom 6000 og 9000 barn at en av deres foreldre blir fengslet
- Hvert år fengsles over 10 000 personer i Norge
- 77 prosent av et utvalg innsatte svarte i 2006 at det er mangel på kontakt med familie og venner som sliter mest når man er i fengsel
- 47 kommuner har fengsel. Kun 3 kommuner svarer positivt på at de har kommunal psykolog tilgjengelig for de innsatte
- Det er totalt over 4000 ansatte i Kriminalomsorgen. Færre enn 10 av disse er psykologer
- Spesialisthelsetjenesten er til stede i 31 fengsel med psykolog/psykiater
- 13 kommuner/fengsel har ikke psykolog/psykiater tilgjengelig i fengselet